

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію
Кузнецової Катерини Юріївни
«ЗАВЕРШЕННЯ МЕТАФІЗИКИ ЯК УМОВА
ФОРМУВАННЯ ПОСТСЕКУЛЯРНОЇ ПАРАДИГМИ»,
поданої на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук
зі спеціальності 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Філософія у своїх засадах завжди є метафізичною – явно чи неявно. Критика метафізики постає як розвиток самої метафізики. У світлі такого бачення дискурс завершення метафізики позначає добу її суттєвого оновлення. За великим рахунком, внутрішня критика супроводжує усю історію метафізики, однак ХІХ століття позначило особливо радикальну критику ключових предметів метафізичного дослідження – Абсолюту, Бога, сутностей загалом. На місце Абсолюту прийшла повна релятивізація, в ході якої збереглися або були створені певні релевантності, які замінили собою сутності – від Бога до людини як вінця творіння. Якщо раніше філософія була у основі своїй метафізикою, то відтепер метафізика почала виглядати як локальна інерційна система у всесвіті релятивностей. Метафізичні питання піддали практично тотальній деконструкції, після якої вижили з них лише ті, які отримали також хоча би часткове – функціональне, ціннісне, емпіричне тощо – прагматичне виправдання. Відтепер не метафізика виступає умовою і основою практики, але множина практик більш чи менш переконливо допускає можливість часткового збереження метафізики.

Значною мірою це пов'язано з переосмисленням ролі мислення і людської свідомості загалом: якщо раніше вони виступали безумовними законодавцями філософування, то у ХІХ столітті народжується «філософія підозри», інспірована філософськими проектами Карла Маркса, Фрідріха Ніцше і Зігмунда Фройда. Щонайменше ці три автори, як засвідчили свого часу Мішель Фуко і Поль Рікер, визначили дух філософування ХХ століття. Однак, нищівна критика мислення виявилася не настільки нищівною: після

грунтовної чистки мислення і свідомість повернули на початку ХХІ століття собі значну частину повноважень, втративши, втім, свій субстанційний статус. Постметафізичне мислення, яке аналізує слідом за Юргеном Габермасом дисертантка, набуває все більш чітких і визначених обрисів, створюючи передумови для творення нової метафізики – менш нав'язливої і менш наївної, але не менш амбітної і потенційно не менш впливової, аніж метафізика класична. Поки існує людство, яке вийшло з природи і піднялося над нею – буде і мета-фізика як перевершення природи. Інша справа, що відтепер метафізика стала значною мірою справою само-перевершення людини.

Значною мірою аналогічні до трансформації метафізики процеси пережили і традиційні релігії, передусім християнство, яке пройшло через горнило секуляризації, але вийшло з нього оновленим. Як справедливо зауважує дисертантка, на сьогодні більшою мірою варто говорити про ситуацію постсекуляризації, аніж секуляризації – навіть якщо постсекуляризація постає як версія секуляризації. Втім, якщо взяти до уваги іслам, буддизм чи інші традиційні релігії, секуляризація торкнулася їх значно менше, аніж християнства (цілком слушно дисертантка згадує Чарльза Тейлора, який характеризує секуляризацію як специфічну форму внутрішнього розвитку християнства), а тому постсекуляризація виглядає як паралельні, але де в чому протилежно спрямовані процеси: у християнстві це обережне повернення релігією окремих своїх соціальних функцій, постсекуляризації, а подекуди навіть де секуляризації, тоді як у інших традиційних релігіях все ще тривають повільні процеси модернізації, які мають характер обмеженої секуляризації (а не практично тотальної, як це було свого часу у європейській цивілізації). Усе це створює нелінійний соціальний контекст, у якому мислення отримує важкі, але дуже відповідальні завдання виявлення нових обрисів тих цінностей і сутностей, заради яких людство готове продовжувати свій рух до самовдосконалення. Усе це і стало так чи інакше предметом ретельного аналізу дисертантки.

Звертаючись до питання про чіткість концепції даної дисертації, слід зауважити, що сформульована авторкою мета дослідження, а саме – з'ясування ролі постметафізичного мислення у формуванні постсекулярної парадигми – є актуальною та значущою як для вітчизняної, так і для світової науки. Для досягнення цієї мети авторка сформулювала завдання, виконання яких зумовило структуру дисертаційного дослідження та мало своїм закономірним результатом формулювання положень, які були винесені дисертанткою на захист і які мають безсумнівні ознаки наукової новизни. Авторкою також чітко сформульовано об'єкт і предмет дисертаційного дослідження – у прозорому взаємозв'язку з темою дослідження, його методологією та ключовими словами.

На наш погляд, дисертаційне дослідження Катерини Юрїївни Кузнецової має низку сильних сторін, на яких варто зупинитися окремо.

У першому розділі свого дослідження «Критика метафізики як сюжет європейського філософування» дисертантка зосереджує увагу на історичній і раціональній, а загалом – концептуальній реконструкції формування ситуації пост метафізичного мислення. Звертаючись до праць видатних європейських філософів – Юргена Габермаса, Алена Бадью та інших дослідників, дисертантка окреслює онтологічні, епістемологічні та методологічні аспекти формування цієї ситуації. Має певну евристичну цінність та елементи новизни виокремлення нею у якості основних таких підходів до критики метафізики у якості домінуючих: «епістемологічного підходу сцієнтистської елімінації метафізики» та «онтологічного підходу негативної метафізики». Підбивши підсумки цього розгляду, авторка переходить у останньому параграфі до окреслення філософських позицій, з яких здійснюється сучасна самооцінка постметафізичного статусу філософування – це плюралістична позиція, яку з різних сторін репрезентують концепції Ж.Батая і М. Фуко, Ж.Дельоз і Ж.Дерріда, М.Бланшо та інших дослідників. Результатом цих розвідок стало чітке визначення дисертанткою предмету свого дослідження та його методології.

У другому розділі свого дослідження «Розпад онтології та самообмеження розуму у сучасному філософському осмисленні релігії» дисертантка конкретизує загальну ситуацію у царині онтології у постметафізичну добу у контексті релігійної проблематики. Надзвичайно цікавою є історична і концептуальна реконструкція авторкою спроб метафізично «ослабити» теологію, вивільнивши її з онтологічних проблем, заради збереження прагматичних інтересів релігії. Дисертантка вказує на те, що базовими для прийняття такої позиції стали розробки таких дослідників, як Жан-Люк Маріон, Жак Деріда, Джон Капуто, Джанні Ваттімо, Джоном Рорті, Юргена Габермаса. Дисертантка ретельно відтворює їхні аргументи, які мають не стільки теологічний, скільки філософський характер. Хоча симпатії авторки належать переважно поглядам Габермаса, однак відтворення нею майже усієї повноти дискурсу щодо «слабкої теології» відтворює плюралістичну онтологію і епістемологію на противагу класичному монізму метафізики у цих царинах.

Особливо значущим для вирішення основних завдань дисертаційного дослідження і багатим на елементи новизни є його третій розділ – «Діалектика секуляризації: від секуляризму до постсекулярності». Тут дисертантка власне і досягає повною мірою мети свого дослідження і виконує основні завдання своєї роботи, для чого попередні розділи були підготовкою основ. Зокрема, вона аналізує походження і значення терміну «постсекуляризм», його призначення у філософському мисленні та інших сферах. Проаналізовано основні характеристики сучасного суспільства як постсекулярного. Зокрема, дисертантка оцінює постсекуляризм з позицій політичної філософії як кращу альтернативу секуляризму з його лаїцизмом та мультикультуралізму з його надмірним релятивізмом (с. 131). Авторка подає поглиблене розуміння секуляризму, здійснює його альтернативні класифікації, дає визначення секуляризму як специфічній ідеології. Врешті, дисертантка подає власне визначення: «постсекулярне суспільство – це світське за своєю суттю суспільство, яке сприймає існування релігійних

громад в його межах і пристосовується до їх впливовості» (с. 158). Наприкінці своєї роботи дисертантка широко звертається до проблематики діалогу як його концептуалізують у постмодерному і постсекулярному суспільстві: зокрема, у сфері релігії, на думку дисертантки, «основною характеристикою постсекулярного суспільства є «двосторонній процес навчання» віри і розуму або їх корелятивність» (с. 175).

Наукові положення, висновки і рекомендації дисертації достатньо обґрунтовані завдяки використанню широкої теоретичної та емпіричної бази, адекватної методології, широкої апробації отриманих результатів на наукових конференціях. Авторка при цьому досягнула успішного виконання усіх поставлених на початку свого дослідження завдань.

Численні друковані праці дисертантки мають як належне теоретичне, так і несумнівне практичне значення, оскільки в них не лише проаналізовано проблематику соціальних феноменів, які дослідники позначають префіксом «пост», але й виявлено сутнісні зв'язки між цими феноменами, що створює передумови для окреслення концепції сучасного суспільства як спрямованого у майбутнє, а не як чергової модифікації все менш функціональних вже готових моделей. Матеріали дослідження можуть слугувати основою для підготовки нормативних курсів, підручників і навчальних посібників із соціальної філософії, епістемології, філософії історії, політичної філософії, історії релігії та культурології.

Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження в цілому, слід все ж висловити кілька зауважень та побажань.

По-перше, дисертантка спирається на праці Юргена Габермаса як на одного з основних авторів концепції постметафізичності. Однак, ці праці не належать ані до епістемологічного, ані до онтологічного підходу критики метафізики – натомість Габермас здійснює цю критику передусім з позицій критики ідеологій і загалом спочатку у руслі філософії неомарксизму, властивої, зокрема, для Франкфуртської школи соціальних досліджень. Цей напрям, як видається, можна охарактеризувати як критику метафізики з

позицій теорії практик, до якої також можна зарахувати праці деяких інших представників критичного підходу у соціальному пізнанні – зокрема, Мішеля Фуко (з його концептом дискурсивних практик) та П'єра Бурдьє (з його конкретизацією практик, реалізованих у габітусах та соціальних полях). Також спектр можливих сучасних витлумачень практичної філософії було свого часу представлено у класичній праці за редакції відомого німецького філософа Манфріда Ріделя «Реабілітація практичної філософії» «1 том: історія, проблеми, завдання» (1972), «2 том: рецепція, аргументація, дискусія» (1974). Авторка згадує «практичний поворот» на с. 83 своєї дисертації – коли представляє позицію Емануеля Левінаса: «Левінас вимагає здійснити практичний поворот, він вимагає перейти від суто теоретичних відносин з Богом до практичного відношення до ближніх». Однак, спеціально практичний поворот у сучасній філософії нею не концептуалізовано. Можливо, це виходить за межі її концепції – втім, звернення до цієї теми у майбутньому дало би, на нашу думку, можливість поглибити обрану нею тему дослідження і додатково аргументувати у тому числі і представлену на захист концепцію її дослідження.

По-друге, недостатньо широко представлено взаємозв'язок між процесами постсекуляризації і запровадженням принципу мультикультуралізму у суспільне життя. У вступі до свого дисертаційного дослідження авторка справедливо зазначає: «Зміна місця релігії в публічній комунікації спричинена такими факторами, як мультикультурність сучасних суспільств, демократизація та формування постметафізичного мислення» (с. 17). Однак, надалі звертається до цього важливого зв'язку лише двічі: «Мультикультуралізм загрожує конфліктами різних ідентичностей, цінності яких суперечать одна одній» (с. 100); «Згідно з другою, мультикультуралістською, відповіддю, релігійні традиції і групові ідентичності, які вони формують, не можуть бути повністю виключені з публічної сфери», однак ця відповідь «...не може уникнути культурного і морального релятивізму» (с. 131, 134). Така характеристика

мультикультуралізму видається нам лише поверхневою і частковою і потребує більш широкого соціально-філософського обґрунтування, зокрема у розрізі аналізу ціннісних, функціональних, інституційних та організаційних засад співіснування соціальних спільнот, які представляють різні традиційні релігійні, секулярні чи постсекулярні позиції.

По-третє, дисертантці варто було звернути увагу на такі проекти відновлення метафізичного мислення, які представлені у сучасній філософії. Зокрема, на концепцію повернення до принципів німецького ідеалізму з урахуванням досягнень сучасної філософії німецького дослідника Дитера Генриха (праця «Свідоме життя: Дослідження співвідношення суб'єктивності та метафізики» вийшла друком в українському перекладі у 2006 році, німецьке видання – 1999 рік). На цього автора як на класика посилається Юрген Габермас у другому розділі своєї праці «Післяметафізичне мислення» (у перекладі Володимира Купліна – «Постметафізичне мислення»). Також варто було би звернути увагу на праці таких авторів, які здійснюють спроби реконструкції метафізики в рамках аналітичної філософії, зокрема, ті, які вже перекладені українською: Пітер ван Інваген «Нарис про свободу волі» (2016), Майкл Лакс. «Метафізика: сучасний вступний курс» (2016) тощо. Адже аналітична традиція не лише критикує метафізику, але й має зразки реконструкції метафізичних проблем на засадах аналітичної філософії.

По-четверте, дисертантці варто було би ширше залучити до свого дисертаційного дослідження праці вітчизняних науковців з теми секулярності. Зокрема, корисним було би звернення до монографії «Феномен секуляризації. Наближення до трансцендентного», опублікованої у 2016 році по результатам успішного захисту кандидатської дисертації львівською дослідницею Уляною Луц. Цікаві сюжети, пов'язані з постсекуляризацією та впливом філософії марксизму на релігію представлені у дослідженні київського філософа і теолога Анатолія Денисенка «Теологія визволення. Ідеї. Критика. Перспективи» (2019). Також варто було би звернути увагу на окреслення загальних обрисів зв'язку практичного повороту з

постметафізичним мисленням, яке було здійснено київською дослідницею Ольгою Гомілко у розділі ««Практичний поворот» у філософії та практика її викладання» в монографії «Філософська освіта в Україні: історія і сучасність» (2011).

По-п'яте, у дисертації подекуди зустрічаються одруки і стилістичні огріхи, які, втім, не мають критичного характеру для сприйняття рукопису як академічного тексту, адже вказані технічні помилки не викривляють смислу його окремих частин і не перешкоджають адекватному сприйняттю концепції дисертації в цілому.

При цьому слід зазначити, що висловлені зауваження і побажання не заперечують актуальність, новизну, теоретичне та практичне значення дисертаційної роботи в цілому і не піддають сумніву наукову цінність дослідницької праці дисертантки.

В цілому ж дисертація Катерини Юріївни Кузнецової є цілком оригінальним, глибоким і доказовим, а також завершеним науковим дослідженням, в якому отримано нові наукові результати, які в сукупності дають підстави стверджувати, що мету дисертації – з'ясування ролі постметафізичного мислення у формуванні постсекулярної парадигми – успішно досягнуто. Такі результати отримано у результаті дослідницької роботи, яка є соціально-філософською за своєю методологією, понятійним апаратом та засобами доведення. Відповідно, у дисертації вперше у вітчизняній науці репрезентовано і критично осмислено деякі програмні положення постметафізики та її критиків. Також авторкою здійснено масштабні і концептуальні узагальнення здобутків, досягнутих раніше іншими дослідниками щодо зазначеної проблематики, на основі чого дисертантка розвиває один з важливих напрямів сучасної соціальної філософії – дослідження процесів секуляризації/постсекуляризації у постмодерному суспільстві – на основі критичного аналізу пост метафізичного мислення. Зміст автореферату дисертаційної роботи Катерини Юріївни Кузнецової є тотожним основним положенням її рукопису.

Подана до захисту дисертація Катерини Юріївни Кузнецової «Завершення метафізики як умова формування постсекулярної парадигми» виконана на належно високому теоретичному і методологічному рівнях, відповідає вимогам пп. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (зі змінами), а її авторка цілком заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.

Доктор філософських наук, професор,
професор кафедри теоретичної і практичної філософії
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

М.І. Бойченко

Відомо
Регістр
Секретар Н.
02010944
до 04. 2021

